

**BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH TA‘LIM O‘QITUVCHILARINI
TARBIYAVIY ISHLARGA TAYYORLASH FUNKSIYALARI**

**Toshkent iqtisodiyot va texnologiyalar universiteti
“Ijtimoiy fanlar” kafedrası p.f.b.f.d, dotsenti
Saparboyeva Dilshoda Sobir qizi**

Bugungi kunda boshlang‘ich talim muassasalarida o‘qituvchining ustozlik qobiliyatlarini yanada qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish, ular faoliyatini boshqarish va tashkil etishning maxsus tizimini yaratish, o‘quvchilarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga nisbatan hurmatni shakllantirish, ularning ma‘naviy, axloqiy, intellektual va jismoniy rivojlanishi darajasini yanada oshirish, bilimlarini takomillashtirish asosida ilm-ma‘rifat bo‘yicha targ‘ibot tashviqot ishlarini amalga oshirish, o‘quvchi-yoshlarni kamolotga yetkazish o‘z ishida aniq natijalarga erishadigan, XXI asrda hamma narsaga qodir bo‘ladigan, dunyoga taniladigan, sog‘lom tafakkurga ega bo‘ladigan bo‘lajak o‘qituvchi faoliyatni tashkil etish alohida ahamiyatga ega. Bu borada tarbiya jarayonini boshqarish madaniyatini rivojlantirish, o‘quvchi-yoshlarda axloqiy fazilatlarga ega bo‘lish san‘ati va ko‘nikmasini amalga oshirish, ishbilarmon, bilim darajasi, ustozlik mahorati, ongi, jamiyatdagi obro‘si, o‘zini ijobiy tarzda namoyon qilishi, maqsadli ravishda ish olib borishi, dunyoqarashi, tanqidiy fikrlashi, jamoadagi muhitni sezishi, eng muhimi olib borayotgan ish faoliyatini aniq rejalashtirishi, turli-tuman vaziyatlarni tahlil qila olishi, o‘quvchilarning o‘ziga jalb etishi va ishontira olishi, so‘z bilan ish birligini ta‘minlashi kabilar o‘qituvchining asosiy kompetensiyalari hisoblanadi. Chunki o‘qituvchi tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishda o‘z vazifasini puxta va halol bajarishi, o‘quvchilar faoliyatini takomillashtirish va ularning mas‘uliyati va ma‘naviyatini yuksaltirishda o‘z samarasini ko‘rsatadi. O‘qituvchining kasb mahorati va zamonaviy tafakkurga ega bo‘lishi, tarbiya jarayonini boshqarishda har tamonlama to‘g‘ri qarorlar qabul qila olishi, belgilangan maqsadlarga erishishda aniq vazifalarni nafaqat ta‘lim-tarbiya ishlarini olib borishda, balki jamiyatning taraqqiy etishida katta kuch vazifasini bajaradi. Shuning uchun u avvalo, o‘quvchilarning hayotiy darajalarini puxta bilishi va bu sohada iloji boricha katta tajriba hosil qilishi muhim. Tarbiya jarayonini adolatli boshqarish tizimi, avvalo, o‘ziga nisbatan shubha uyg‘otmaslik uchun jamiyat qonunlarini puxta va chuqur o‘rganib chiqishi va o‘quvchilarni ularga ishontirish

imkoniyatini yaratadi. Tarbiya jarayonini adolatli boshqarish o'quvchilarning qonunlarga ehtiyoj sezishi va ularni o'rganib, unga amal qilishlari ularning xulq atvor va xatti-harakatlariga sabab bo'luvchi to'g'rilik, odoblilik, kamtarlik, xushyorlik, saxiylik, muruvvat va tabiiy xususiyatlarini rivojlantiradi. Bo'lajak o'qituvchi tarbiya jarayonini boshqarishda o'zaro hamjihatlik va tenglik tamoyiliga amal qilgan holda o'z ishidan ogoh bo'lishi va bexato ishlashi, o'quvchilarning bilib yoki bilmay qilgan xatolarini bartaraf etishga yordam berishlari muhim hisoblanadi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki o'quvchilar ko'p jihatdan o'qituvchiga tahlid qiladilar. Ushbu jarayonda o'qituvchi to'g'ri yo'l tutishi o'quvchilar ham to'g'ri yo'l tutadilar. O'qituvchi faoliyatida tarbiya jarayonini boshqarishning ko'lami juda keng. Ushbu tizimida mamlakatning ijtimoiy-siësiy tamoyillari, iqtisodiy, madaniy va ma'naviy haët, qadriyatlar, an'analar va boshqa bir qator jihatlarini amalga oshirish o'qituvchining faoliyati, texnologisi, xulq-atvori usullari bilan bog'liqdir. Albatta bu o'rinda o'qituvchi o'quvchilarga ta'sir etishi, tarbiya jarayonini boshqarish faoliyatining o'ziga xos ijobiy natijalar bilan xulosalanadi. Buning uchun bo'lajak o'qituvchi tarbiya jarayonida axborot manbalaridan olingan barcha ma'lumotlarni tahlil etadi va uning asosida aniq harakatlarni amalga oshiradi. Tarbiya jarayonida boshqarish madaniyatining vazifasi, mazmuni, amalga oshirish shakli va usullari, murakkablik darajasi ushbu jarayondagi muammolarning ko'lami, miqdori va tuzilishi, ular o'rtasidagi aloqa, qo'llanilayotgan usullarning, tashkiliy tamoyillarning turli-tumanligi, yangilik darajasi, talab etilaëtgan o'zgarishlar, noan'anaviy yondashuvlar o'quvchilarda mas'uliyatlilik xususiyatlarini rivojlantiradi. O'qituvchining tarbiyaviy ishlarni boshqarish kompetensiyasi ma'nan sog'lom, keng dunyoqarashga ega, o'zi va boshqalar bilan til topishib, atrofda bo'layotgan voqealarga munosabat bildiradi oladigan o'quvchi shaxsini voyaga yetkazishdir. Bo'lajak o'qituvchi hayotidagi eng asosiy, muqaddas vazifalarni sabr-qanoat va ishonch, qatiyat, chidam va bilim bilan amalda qo'llash o'quvchining dunyoga bo'lgan munosabatini, istak va xohishlarini to'g'ri yo'l bilan bildirish, uni rag'batlantirish, ruhlantirish, suhbatlashish, qiynaëtgan savollarga javob topish, o'rni kelsa, birgalikda o'yinlar o'ynash kabilar tarbiyaviy ishlarni boshqarish madaniyatiga xosdir. O'quvchi jamiyat qadriyatlarini, avvalo oilada, maktabda o'rganadi. Axloq-odob qoidalariga amal qilgan o'quvchi har qanday sharoitda o'zlarini tutishlari, tarbiya o'chog'i hisoblangan sinf jamoasida sinfdoshlarini kuzatishlari va fanlarni o'zlashtirishlari bilan har lahzada turli olamda bo'layotgan turli o'zgarishlarga munosabat bildirishlari muhim hisoblanadi. Har bir o'quvchining o'z dunyosi o'ziga xos qarashlarini o'qituvchi anglashi ularga me'yoridan ortiq

qattiqqo'llik qilmasligi uning ruhiy holatini takomillashtiradi. Shuning uchun ham bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi o'quvchilarning dunyosiga kirishi va ulardan talab qilinayotgan bilim, faoliyat, tajriba sohibi bo'lishlari uchun shart-sharoitlar yaratish zarur. Bu borada ularni milliy qadriyatlar va dunyoviy bilimlarni o'rganishga yo'naltirish yaxshi natija beradi. Dunyoda bo'layotgan yangiliklardan o'quvchining bexabar qolishi ham uning muvaffaqiyatlarga erishishida to'siq bo'lishi mumkin. O'quvchiga avval o'zligini, so'ng o'z xalqi madaniyatini o'rgatish bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining tarbiya borasidagi vazifasidir. Tarbiya jarayonini boshqarish o'quvchilarda o'zaro munosabatlar, vazifalar, ichki va tashqi muhit, faoliyat, o'z ishini o'z vaqtida bajarish, o'zini anglash kabi xususiyatlarni shakllantirishga ta'sir etadi. Ushbu jarayonda o'qituvchi nafaqat oddiygina g'oyalarni ifodalash yoki o'z nuqtai nazarini amalga oshirishi balki uning davomida o'quvchilarni o'rganishi bilan birgalikda ular bilan, muzokoralar olib borishi, ishonchni qozonish, o'zaro tushinish, to'g'ri yondashish, bir-biriga hurmat, munosabat va malakalarga ega bo'lishi muhim hisoblanadi. O'qituvchi o'quvchilar uchun jozibador bo'lish bilan birga ularni anglashi lozim. Tarbiya jarayonini boshqarishning eng samarali usullaridan biri o'z nuqtai nazarini ko'rgazmali shaklda, rangma rang, kutilmagan, hayotdan olingan voqealar va misollar bilan taqdim etilishidir. Tarbiya jarayonini boshqarishda o'qituvchi o'quvchilarning emotsional holatini sezishi va unga to'g'ri munosabat bildirga olishi, o'qituvchi o'z hissiyotlarini bosib turishi, ba'zida esa, aksincha ularni tashqariga chiqarib tashlashlari uning mahoratli ekanligini namoyon etadi. Chunki ushbu jarayon o'qituvchidan ziyraklikni, diqqat bilan faoliyatini rejalashtirish va uni amalga oshirishni talab etadi. Shuning uchun, ham tarbiya jarayonini boshqarishda faoliyat olib borayotgan o'qituvchi muammolarni hal qilish, o'quvchilarning pozitsiyasini o'zgartirish, mavjud dalillar to'g'riligini tasdiqlovchi holatni atroflicha tayyorlash va ularga to'g'ri yondashish, kuzatish kabilar ularning ma'naviy faoliyatida hayotiy ahamiyatga ega bo'lgan muhim omilga aylanadi va tarbiya jarayonini boshqarish samaradorligini ta'minlaydi. Tarbiya jarayonini boshqarishda o'qituvchi o'tkazilayotgan tadbirlarning izchilligi va uning ishonchiligiga ta'sir etadi va o'quvchilar faoliyatidagi zarur bo'lgan masalalarni ijobiy hal etadi. Uni burchakka tiqib qo'ymay unga "O'z siymosini saqlab qolishga" imkoniyat yaratadi. Ushbu jarayonlar bevosita o'qituvchining imidji va maqomini oshiradi. O'qituvchi har doim o'quvchilar bilan ijobiy munosabatda, yaxshi suhbatdosh bo'lishi, bir-birlarini to'g'ri tushinishi, ularning (mimika), harakatlari va turishini nazorat va tahlil qilishi va amaliyotda foydalanishi kabilar tarbiya jarayonlarini samarali bo'lishini ta'minlaydi. O'qituvchi

tarbiya jarayonini boshqarishda o'quvchilar oldida faqatgina erishish mumkin bo'lgan maqsadlarni qo'yish, ularning kerakli g'oyalarini taqdirlash kabilar ularning qiziqish-istak- xohish- harakatlariga e'tiborli bo'lish imkoniyatini yaratadi. O'qituvchi tarbiyaviy ishlarni boshqarish madaniyatini rivojlantirishda o'quvchilarning ehtiyojlarini qondirish, erishish, kelishishga yordamlashish usullarini muvaffaqiyatli amalga oshirish o'z ustida ishlab, qiziqarli va mazmunli tadbirlarni tashkil etishi o'quvchi shaxsini takomillashtiradi. Tarbiyaviy ishlarni boshqarish jarayonida o'qituvchining ma'lum tajribalari mashqlar orqali takomillashtiriladi. Ushbu jarayonda o'quvchilar faoliyatidagi kamchiliklarni qanday bartaraf etish yo'llarini ko'rsatish, muhokama etilayotgan masalani yaxshi bilish, do'stona munosabatda bo'lish, ta'lim oluvchilarda muhim ahamiyatga ega. Chunki tarbiya va ta'lim ishlarini boshqarishda ijobiy taassurotlarni yuzaga keltirish, o'quvchilarga ta'sir etish bilan birga ushbu jarayonlarni ular ishonchli tarzda qabul qiladilar. O'qituvchi o'quvchi xulq-atvori, orzulari, maqsadi va yutuqlari uning shaxs bo'lib yetishishiga ta'sir qiladi. O'quvchidagi kamchilik va xatolarni aniqlashda, dastlab o'qituvchi uning muomalasini o'rganish sezilarli natija beradi. Tarbiya jarayonida o'qituvchi o'quvchilarga mehr berib, ularni qo'llab quvvatlash, ko'maklashish, sevish va sevilish kabi go'zal tuyg'ularni rivojlantiradi. Tarbiya esa o'quvchilarga bilimlar, qoidalar, qadriyatlar, shaxsning ijtimoiylashuvi uchun kerak bo'lgan barcha an'analarni amalga oshiradi. O'qituvchi o'quvchilarning tarbiya darajasini aniqlash uchun ma'lum boshqaruv tizimini yaratadi. Ushbu jarayonda ulardagi sevgi, mehr va tarbiya jihatlariga e'tibor berishi va uning har bir istagini amalga oshirishi, ular o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlaydi. Tarbiya jarayonini boshqarishda belgilangan tartibga amal qilish o'quvchining xatti-harakatlarini qat'iylik bilan talab etish bilimlarini kengaytirish, darhol muloqotga kirishish, adashgan insonni kechirish, unga ko'maklashish, kechirimli bo'lish, o'ziga va atrofdagilarga ishonish, mehribon bo'lish yaxshilik qilish ko'mak berish tuyg'ularni rivojlantiradi. O'qituvchi o'quvchilarga nisbatan mustaqil va tenglik muhitini yaratishi, o'ta muloyim munosabatda bo'lishi tarbiyalanuvchilarda mustaqil fikr va axloqni shakllantiradi. O'quvchining to'g'ri va noto'g'ri, yaxshi va yomonni ajratishini o'qituvchi uning o'ziga qo'yib beradi. Unga nima qilish yoki nimani qilish mumkin emasligi to'g'risida berilgan yo'nalishlar o'quvchi haq-huquqlarini rivojlantirishga qaramay belgilangan tartibga bo'ysinishi qat'iy talab etiladi. Mazkur boshqaruvni tanlagan o'qituvchi xodimi "Mening o'quvchim ideal fazilatlar sohibi bo'lishi lozim" deb hisoblaydi va hech qachon unga tazyiq o'tkazmaydi. O'qituvchi o'quvchining maqsadi va harakatlari, hayot sinovlarida

ko'makchi bo'lib, uni baxtli qilishni o'ylaydi. Mazkur boshqaruvda tarbiyalangan o'quvchilar hamisha bir-birlaridan yordam kutadilar, barcha istaklari bajarilishini xohlaydilar. Shuningdek hammaning diqqat-e'tiborida bo'lishni istaydilar. O'qituvchining muloyimlik bilan boshqaruvi o'quvchi shaxsining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Lekin shuni alohida ta'kidlash kerakki, ba'zibir o'quvchilar aytgan narsasiga erishmasa, o'qituvchiga tahdid qiladilar. Tanqidni ko'tara olmaganlari uchun o'zlarini nazorat qila olmaydilar. Tarbiyasizlikka o'rgangan o'quvchilar oliy maktab qoidalariga bo'ysinishda, kursdoshlari bilan til topishib ketishda muammoga duch keladilar. Har bir istaklari bajo keltirilgani uchun vaqt o'tib, o'quvchi qanoat qilmaslikni o'rganadi. Oqibatda o'quvchi har bir xohishini odat tusiga aylantiradi va kezi kelganida axloq qoidalarini ham tan olmaydi. Bunday holatlarni vujudga kelmasligi uchun o'qituvchi o'quvchiga mehr ko'rsatishi muhim hisoblanadi. Buning uchun u barcha imkoniyatlarini ishga soladi. Buning natijasida o'quvchilarda mehribon bo'lish, o'ziga nisbatan hurmat va qadr, eng kichik sa'y-harakat, o'z maqsadini amalga oshirish xususiyatlari shakllanadi. Bunday boshqaruvda o'quvchilarga o'ziga ishonch, inson bo'lish, jamiyatda o'z o'rnini topish, qaror qabul qilish xususiyatlari shakllanadi. O'quvchilar o'rtasida yaxshi munosabat ma'naviy yaqinlik, qadriyatli yo'nalishlarning birligi, vaziyat va manfaatlarning umumiyligi paydo bo'ladi. Ba'zi bir o'quvchilarning muvaffaqiyatsizlik holatlari uning xarakteridagi salbiy sifatleri, maqsadini amalga oshirishdagi qiyinchiliklar ularda umumiy yo'l-yo'riqlardan tashqarida bo'lish o'qituvchi bilimlarining yuqligini ko'rsatdi. Ushbu jarayonda o'qituvchi o'quvchini o'ziga jalb etishning aniq usullaridan foydalanishi uning mahoratiga bog'liq. O'qituvchining kasbiy bilimlariga egaligi uning ma'naviy yuksalishida, aqliy qobiliyatlarida, qiziquvchanlik bilan foydali ma'lumotlarni to'ldirib borishda, sezish, xis etish madaniyatini yuksaltirishda, estetik tarbiyani rivojlantirishda irodani tarbiyalashda muhim ko'rsatkichlar hisoblanadi. O'qituvchi faoliyatida uning kasbiy mahorati, dunyoqarashi kabilar tarbiya samaradorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Jurayev A. Tarbiyaviy darslarni o'tish. "Tyutor". –T.: 1994.
2. Kostina, H. A. Tyutor kak soprovoddayushiy professionalnoe razvitie pedagogov / Kostina N. A. // Sibirskiy uchitel. 2006. -№ 1.-S. 47-48.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng kamrovli isloxotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha ko'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi qarori PQ- 3775 son. 2018 yil 5 iyun.
4. U.I.Mahkamov, Z.M. Mamatqulova. Malaka oshirish jarayonlarida o'qituvchilarning pedagogik tafakkurini rivojlantirish. Monografiya. – T.: "Fan va texnologiya", 2017, 180 bet